

سناریوهای آینده جهان در پرتو بحران اوکراین

دکتر محمدرضا حافظنیا* - استاد جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۱. مقدمه

بحران ژئوپلیتیکی اخیر اوکراین با تحول سیاسی داخلی و استقرار دولت غرب‌گرا در کیف در سال ۲۰۱۴ و سپس الحاق شبه‌جزیره کریمه به روسیه توسط آقای پوتین، و نیز شروع فرآیند جدایی طلبی در همان سال در منطقه دنباس (در شرق اوکراین و مجاورت مرزهای روسیه)، آغاز شد. وقایع ژئوپلیتیکی مزبور باعث شکل‌گیری و توسعه اندیشه تهدید روسیه برای اوکراین در بین دولتمردان و نیز شهروندان اوکراینی تبار گردید و آنها را به سمت رقیب ژئوپلیتیکی روسیه یعنی غرب (اروپا و آمریکا و ناتو) متمایل ساخت. فرآیند جدایی‌گزینی و قهر اوکراینی‌ها از روسیه و گرایش آنها به غرب و نیز حمایت رهبران و متحدین غرب از اوکراین، بر حساسیت روسیه افزود و طی سال‌های بعد باعث گسترش بحران و پیچیده شدن آن گردید. در این فرآیند، تنش مذکور توسعه یافت و به سطح بالاتر یعنی آمریکا و اروپا و عائله استراتژی بحری با روسیه و متحدین آن کشیده شد که به تحریم‌های اقتصادی و غیراقتصادی آنها علیه روسیه انجامید. سپس اندیشه الحاق اوکراین به پیمان نظامی ناتو و سایر نهادهای غربی نظیر اتحادیه اروپا تقویت گردید، و موجبات نگرانی امنیتی روسیه را فراهم کرد. به عبارتی اوکراینی‌ها بدنال الحاق به ناتو، و روسیه بدنال انکار الحاق اوکراین به آن، و غرب نیز علاقمند به جذب اوکراین و قرار دادن آن زیر چتر حمایتی خود بودند. بنابراین بحران پیش‌رونده اوکراین طی سال‌های گذشته، با الگوی رقابت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی سطح جهانی و کروی پیوند خورد.

بر این اساس بتدریج تنش در روابط دو کشور روسیه و اوکراین و هواداران آنها بالا گرفت و به شدیدترین حالت خود در سال ۱۴۰۰ ش. / ۲۰۲۱ م. رسید. تا اینکه آمریکا و ناتو خبر از

صف‌آرایی نظامی روسیه کنار مرزهای اوکراین و احتمال وقوع جنگ و شروع عملیات و حمله نظامی روسیه را اعلام کردند.

در تاریخ ۲ اسفند ۱۴۰۰ برابر با ۲۱ فوریه ۲۰۲۲، روسیه جدایی‌طلبی و اعلام استقلال جمهوری خلق دونتسک و جمهوری خلق لوهانسک در منطقه دونباس در شرق اوکراین را به رسمیت شناخت. همچنین بر نفی عضویت اوکراین در ناتو و لزوم تضمین امنیت روس تبارهای اوکراین بویژه در جمهوری‌های تازه تاسیس مذکور و نیز تضمین امنیت کشور روسیه توسط غرب و ناتو تاکید کرد. یک روز بعد نیز، شورای فدراسیون روسیه به اتفاق آرا به رئیس‌جمهور پوتین اجازه استفاده از نیروی نظامی در خارج از مرزهای روسیه بویژه در اوکراین را صادر کرد. سپس حدود ساعت ۵ صبح روز ۵ اسفند ۱۴۰۰ / ۲۴ فوریه ۲۰۲۲، پوتین رئیس‌جمهور روسیه از آغاز یک عملیات نظامی ویژه در شرق اوکراین خبر داد. دقایقی بعد، شلیک موشک‌ها بسوی اوکراین، از جمله پایتخت، شروع شد و نیروی زمینی روسیه نیز وارد خاک کشور اوکراین شد. رئیس‌جمهور اوکراین نیز حکومت نظامی، قطع روابط دیپلماتیک با روسیه و بسیج عمومی در کشور را اعلام کرد. عملیات نظامی روسیه از شرق اوکراین، کشور بلاروس و شبه‌جزیره کریمه بداخل کشور اوکراین صورت گرفت (Wikipedia, 2022).

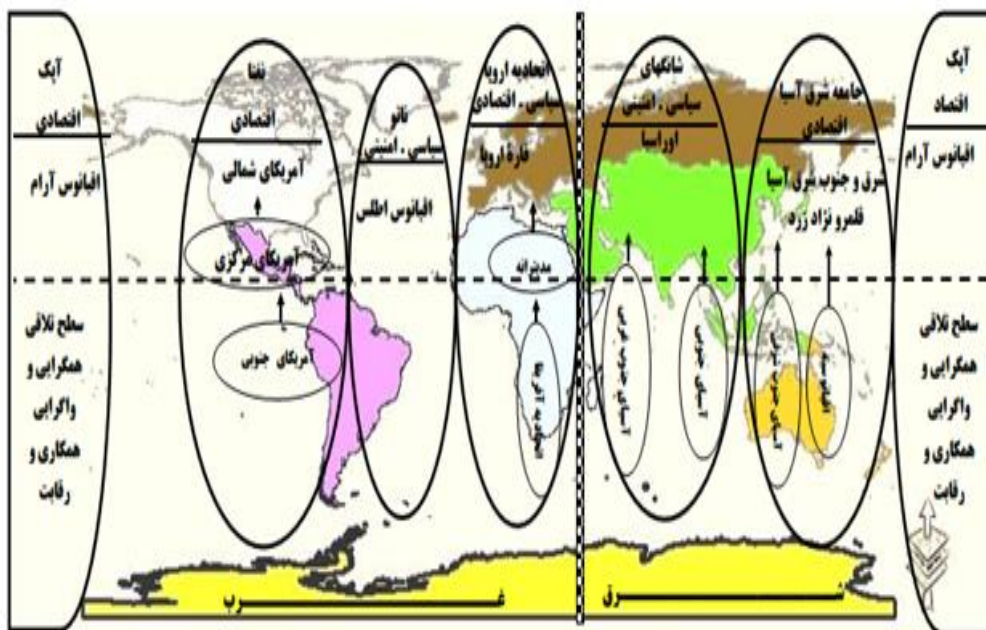
۲. ساختار و بلوکهای قدرت جهانی

در الگوی جهانی توزیع فضایی قدرت که بتدریج پس از فروپاشی نظام دو قطبی دوره جنگ سرد (۱۹۹۱)، و آغاز دوره گذار ژئوپلیتیکی در جهان شکل گرفته است، دو بلوک یا پهنه قدرت در دو قلمرو ژئواستراتژیک و با دو گسل بزرگ ژئواستراتژیک در شرق و غرب اوراسیا پدیدار شده‌اند، که با فلسفه ای ژئوپلیتیکی سرچشمه سیاست جهانی در سطوح مختلف محلی تا جهانی می‌باشد. در ساختار مزبور دو استراتژی بری و بحری با یکدیگر در حال رقابت و تقابل هستند. در یک طرف ساختار، روسیه و چین و متحدین آنها در جبهه شرق و در پهنه جغرافیایی اوراسیا و در قالب پیمان شانگهای و استراتژی بری متشکل شده‌اند. در طرف دیگر ساختار، آمریکا، اروپا و انگلیس و متحدین آنها در جبهه غرب و در پهنه جغرافیایی آتلانتیک / پاسیفیک و در قالب سیستم عامل ناتو و استراتژی بحری متشکل شده‌اند. بر این اساس جهان کنونی از ساختار

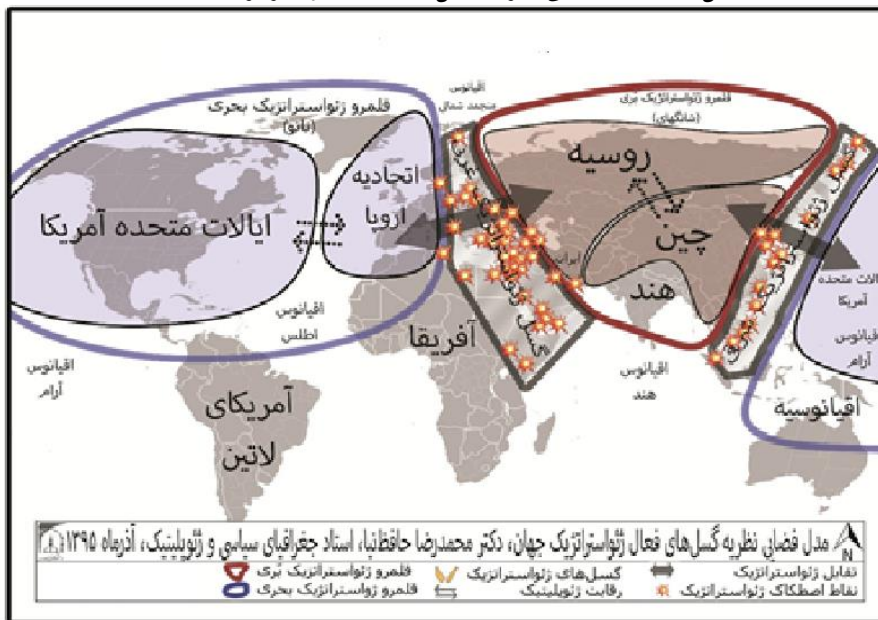
ژئوپلیتیکی دوگانه و دویخشی شرقی و غربی برخوردار است، که محصول تکامل روند دوره گذار ژئوپلیتیکی ۳۰ ساله تا کنون (از ۱۹۹۱) می‌باشد. دو سیستم ائتلافی مذکور در شرایط رقابت ژئواستراتژیک در سطح گسل‌های شرق و غرب اوراسیا می‌باشند، که هر کدام سعی بر ایجاد انبساط فضایی برای خود و انقباض فضایی برای دیگری داشته تا رقیب را در شرایط فرودستی ژئوپلیتیکی قرار دهد و سیادت جهانی و مدیریت سیاست جهانی را به کنترل در آورد. اینجانب روند شکل‌گیری ساختار ژئوپلیتیکی مذکور در جهان پس از شروع دوره گذار ژئوپلیتیکی را طی دو نظریه تحت عنوان:

"نظریه ساختار ژئوپلیتیکی در حال ظهور جهان" و "نظریه گسل‌های ژئواستراتژیک فعال جهان" تبیین و پیش‌بینی نمودم، که مقالات آنها سال‌ها پیش در فصلنامه ژئوپلیتیک به چاپ رسید. محتوی و مفاهیم نظریه‌های مذکور تا حدی در قالب مدل‌های فضایی زیر قابل درک می‌باشند.

شکل (۱): مدل فضایی نظریه دورنمای ساختار ژئوپلیتیکی در حال ظهور جهان (اوایل قرن ۲۱)

شکل (۲): مدل فضایی نظریه گسل‌های فعال ژئواستراتژیک جهان

دولت‌های آمریکا و اروپا و متحدین استراتژی بحری در اقیانوس‌های آرام و اطلس، دولت‌های روسیه و چین و متحدین استراتژی بری در پهنه خشکی اوراسیا را به محاصره در آورده و به چالش انقباض فضایی می‌کشند. روسیه و چین نیز برای خروج از این چالش و شکستن محاصره مذکور و نایل آمدن به قلمروگشایی و انبساط فضایی در قلمرو مفروض خود، با تمام قوا به مقابله برخاسته‌اند.

در طرفین هر یک از گسل‌های مزبور بازیگران اصلی قدرت در سطح جهانی که عضو شورای امنیت سازمان ملل نیز هستند وجود دارند. یعنی در گسل شرق اوراسیا آمریکا با چین و روسیه، و در گسل غرب اوراسیا روسیه با ناتو مرکب از آمریکای شمالی و اتحادیه اروپا در حالت تقابل و رقابت ژئواستراتژیک قرار دارد. بازیگران مزبور به همراهی متحدین خود در تقلا و کشمکش برای قلمروسازی جغرافیایی (تصرف و الحاق سرزمین)، و قلمروسازی ژئوپلیتیکی (گسترش

حوزه نفوذ، سلطه و کنترل) در فضای کروی، و نیز دور کردن رقیب از قلمروهای مفروض خود می‌باشند.

فهم و درک ماهیت و منشاء بحران اوکراین در چارچوب و بستر الگوی رقابت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی جهانی مذکور امکان‌پذیر می‌باشد زیرا کشور اوکراین به عنوان کشوری حایل در چرخه رقابت مذکور گرفتار آمده و با آن پیوند خورده است. بنابراین بحران مذکور به سرعت ابعاد جهانی پیدا کرده است، و به عرصه نبرد دو استراتژی بری و بحری تبدیل شده است. از آنجایی که بحران مزبور از پتانسیل تبدیل شدن به یک نبرد تمام عیار جهانی و همه‌جانبه برخوردار است، در این نوشتار تاثیرات این بحران بر سرنوشت آینده جهان در قالب سناریوهای احتمالی تبیین گردیده است.

۳. اهداف ژئوپلیتیکی روسیه کنونی

۱. بازیافت و احیاء قلمرو جغرافیایی و ژئوپلیتیکی شوروی سابق، و الحاق مجدد آنها به روسیه؛
۲. انبساط فضایی برای دستیابی به تضمین امنیتی پایدار، و ایجاد کمربند پیرامونی حایل در اطراف خود و دور کردن رقیب (آمریکا، ناتو و چین) از فضای ملی روسیه؛
۳. اجرای سیاست بازدارندگی در الحاق اجزای فضایی شوروی سابق به قلمرو ژئوپلیتیکی رقیب؛ بویژه آمریکا و ناتو؛
۴. تحقق رویای ژئوپلیتیکی اوراسیاگرایی و یکپارچه‌سازی قدرت و حاکمیت روسیه در پهنه خشکی اوراسیا (اندیشه امپریالیستی سنتی روسیه، و نیز اندیشه جدید الکساندر دوگین).
۵. دستیابی به اقتدار کروی و سیادت جهانی از طریق قراردادن سازه اتلانتیک (انگلیس و آمریکا) و چین در موقعیت ژئوپلیتیکی فرودستی.

تهاجم نظامی اخیر روسیه به اوکراین در راستای اهداف فوق قرار دارد.

۴. ویژگی‌های ژئوپلیتیکی اوکراین (محرك بحران کنونی)

۱. قرار گرفتن در موقعیت ژئوپلیتیکی حایل بین روسیه با ناتو و اتحادیه اروپا؛
۲. داشتن موقعیت تراتزیتی و کنترلی بین دو سیستم فضایی آسیا و اروپا (انرژی و طرح یک راه یک کمربند)؛
۳. قرار گرفتن در فضای جغرافیایی اوراسیا و مجاورت با روسیه، و نتیجتاً بخشی از رویای اوراسیاگرایی روسیه؛
۴. برخورداری از ساختار فضایی و انسانی تقسیم شده یا کشور شکسته (شرقی و غربی)؛
۵. داشتن موقعیت مفصلی و دروازه‌ای در سطح اتصال دو بلوک قدرت جهانی و نیز گسل ژئواستراتژیک غربی؛
۶. قدرت سطح دوم سیستم ژئوپلیتیکی اسلاویک در جهان، و نتیجتاً داشتن پتانسیل ذاتی رقابت و تقابل با روسیه به عنوان قدرت سطح اول سیستم و سازه اسلاویک؛
۷. پیوند تاریخی ساختاری با روسیه، و نیز نگرش روس‌ها به اوکراین و کیف به عنوان نیای فضایی روسیه؛
۸. داشتن ارزش اقتصادی و غذایی فضای جغرافیایی اوکراین با خاک حاصلخیز چرنوزیوم، به عنوان انبار غله؛
۹. داشتن ارزش‌های جغرافیایی زیرساختی و روساختی شامل موقعیت استراتژیک دریایی (دریای سیاه و شبه‌جزیره کریمه)، ظرفیت‌های تکنولوژیک فضایی و اتمی، صنایع، علم و فناوری، کشاورزی، منابع طبیعی، منابع آب، نیروی انسانی متخصص، معادن و کانی‌ها؛
۱۰. داشتن موقعیت همسایگی با بزرگترین پیمان نظامی جهان و نیز اتحادیه اروپا؛
۱۱. دسترسی به مسکو و غرب روسیه، به عنوان ابزار کنترل و مهار روسیه توسط رقبای ژئواستراتژیک؛

سناریوهای آینده جهان در پرتو بحران اوکراین

۱۲. وجود احساس هویت ملی و ناسیونالیسم اوکراینی مستقل و متفاوت از هویت روسی در بین اکثریت جمعیت اوکراین، به عنوان سرچشمه دگرپنداری، قهر، رقابت، جدایی‌گزینی، تقابل و مقاومت در برابر روس‌ها.

شکل (۳): تصویر جلد کتاب الکساندر دوگین با طرح اندیشه اوراسیاگرایی روسیه

(Source: Wikipedia, The Foundations of Geopolitics, by Alexander Dugin, www.wikipedia.org)

۵. سناریوهای محتمل برای آینده جهان در پرتو بحران اوکراین

۵-۱. سناریوی اول: جنگ محدود و کنترل شده، با برتری روسیه

به عبارتی کنترل بحران در داخل مرزهای اوکراین و نهایتاً آتش‌بس و پایان درگیری با برتری روسیه در پرتو مذاکرات و تلاش‌ها و تفاهمات سیاسی و دیپلماتیک دوجانبه، چندجانبه و بین‌المللی.

نتیجه:

۱. تحقق اهداف و خواست‌های روسیه در جنگ اوکراین و تقویت اندیشه اوراسیاگرایی در فضای سیاسی روسیه؛
۲. بازگشت اوکراین به شرایط موقعیت حایل و یا تبدیل شدن به قلمرو ژئوپلیتیکی روسیه؛
۳. ارتقای منزلت ژئوپلیتیکی روسیه در اوراسیا و جهان؛
۴. افزایش توان چانه‌زنی روسیه در امور منطقه‌ای و جهانی و توسعه حوزه نفوذ آن در قلمروهای سنتی غرب؛
۵. بهبود و توسعه مناسبات دوجانبه و چندجانبه روسیه با متحدین و سیستم‌های طرفدار خود بویژه در شانگهای، بریکس، و غیره؛
۶. رشد وسوسه‌های فضایی روسیه برای قلمروگشایی جغرافیایی و ژئوپلیتیکی بویژه در جهت غرب و جنوب؛
۷. تغییر محسوس در موازنه قدرت جهانی به نفع روسیه و به ضرر آمریکا، اروپا و ناتو؛
۸. کاهش هزینه‌های مادی و انسانی، تضمین نسبی صلح و امنیت بین‌المللی و تداوم حیات بشری.

۲-۵. سناریوی دوم: جنگ محدود و کنترل‌شده، با شکست روسیه

به عبارتی مقاومت اوکراینی‌ها با حمایت رقبای روسیه (آمریکا، اروپا و ناتو) و پایان جنگ و بحران با شکست روسیه در داخل مرزهای اوکراین.

نتیجه:

۱. کاهش منزلت ژئوپلیتیکی روسیه در منطقه و جهان، و در مقابل افزایش منزلت اوکراین؛
۲. تغییر موازنه قدرت جهانی به نفع عائله استراتژی بحری (آمریکا، اروپا، ناتو و متحدین آنها) و افزایش منزلت ژئوپلیتیکی آنان؛

۳. تحول در ساختارهای فضایی، سیاسی، حقوقی، و اقتصادی جهان به نفع آمریکا، ناتو و متحدین آن؛

۴. انقباض فضایی روسیه و تبدیل شدن آن به کشوری عادی، فرودست و قابل کنترل؛

۵. قرار گرفتن چین در موقعیت ژئوپلیتیکی نسبتاً فرودست و تشدید فرآیند رقابت و تقابل بین آمریکا و عائله استراتژی بحری با چین.

۳-۵. سناریوی سوم: آتش بس فوری و مصالحه

در این سناریو اوکراین و روسیه در پرتو مذاکرات دوجانبه و چندجانبه به تفاهم رسیده و بدون قید و شرط اعلام آتش بس نموده و ارتش روسیه نیز به پشت مرزهای مشترک بر می گردد.

نتیجه:

۱. کاهش و یا پایان بحران با کمترین خسارات و تلفات انسانی، مادی و اقتصادی؛

۲. تثبیت بیطرفی و موقعیت ژئوپلیتیکی حایل و نیز استقلال اوکراین؛

۳. تضمین صلح و امنیت در قلمرو اوراسیا و جهان؛

۴. حفظ ثبات وضع ژئوپلیتیکی موجود و تداوم دوره گذار ژئوپلیتیکی در جهان.

۴-۵. سناریوی چهارم: جنگ نامحدود و قابل کنترل

تشدید درگیری نظامی و گسترش آن به خارج از اوکراین و فضاها پیرامونی روسیه، و نیز قلمرو ناتو در اروپا.

نتیجه:

۱. شروع جنگ جهانی تمام عیار در مناطق اوراسیا و آتلانتیک با برتری اولیه روسیه، و با برتری ثانویه ناتو و آمریکا؛

۲. افزایش تلاش‌های سازمان ملل تضعیف شده، چین، هند و سایر کشورهای جهان برای کنترل طرفین درگیری، و مهار بحران؛

۳. گسترش اعتراضات مدنی و شهروندی در جهان برای صلح طلبی و نفرت از جنگ و درگیری، بویژه در روسیه، اروپا و آمریکا؛

۴. بهبود منزلت ژئوپلیتیکی چین در سیستم جهانی به عنوان قدرت دست‌نخورده و تعیین‌کننده در نظام آینده جهان.

۵-۵. سناریوی پنجم: جنگ نامحدود و غیرقابل کنترل

تشدید درگیری نظامی و گسترش آن به خارج از مرزهای اوکراین و فضاهاى پیرامونی روسیه، و نیز قلمرو ناتو و سپس به کل جهان.

نتیجه:

۱. صف‌آرایی اجزا و عائله دو استراتژی بری و بحری در برابر همدیگر و گسترش جنگ تمام عیار، مخرب و هسته‌ای به تمام جهان و فضاهاى بین سیاره‌ای و ستاره‌ای؛

۲. تخریب میراث تمدنی، اقتصادی، زیستی، تکنولوژیک، سکونتگاهی و ارتباطی بشر؛

۳. تحمیل رنج و مصیبت جسمی و روحی، قحطی و بیماری‌های واگیردار بر ملت‌ها و ابنای بشر در سراسر جهان؛

۴. تهدید حیات بشر و احتمال انقراض نسل انسان و سایر موجودات زنده؛

۶. چند گزاره استنتاجی

از بین سناریوهای پنجگانه مطروحه در بحران اوکراین؛

۱. سناریوی سوم بهترین سناریو و حاوی پیامی خوب برای ملت‌ها و ابنای بشر می‌باشد. ولی احتمال وقوع آن ضعیف است.

۲. سناریوهای اول و دوم بدلیل پیامدهای آنها سناریوهای مطلوبی نیستند، ولی احتمال وقوع آنها زیاد است.

۳. در صورتیکه سناریوی اول تحقق پذیر نباشد و بر عکس سناریوی دوم از احتمال وقوع بیشتری برخوردار شود، آنگاه سناریوی چهارم در دستور کار روسیه قرار خواهد گرفت، که نگران کننده است و طرف مقابل را وارد جنگ تمام عیار خواهد کرد. بنابراین باید همه تلاش کنند تا در کوتاه مدت بحران اوکراین پایان پذیرد.

۴. سناریوی پنجم بدترین سناریو، و حاوی پیامی بد برای بشریت و ساکنان کره زمین است.
۵. با توجه به وضعیت کنونی و شرایط بحران اوکراین و تقابل فزاینده بین طرفین، احتمال بروز سناریوی چهارم (جنگ نامحدود ولی قابل کنترل) وجود دارد. چون نبرد جهانی تمام عیار غیرنظامی از هم اکنون شروع شده است، و زمینه های مناسب گسترش و جهانی شدن ابعاد نظامی جنگ نیز تشدید و تقویت می شود. در این سناریو، در کوتاه مدت امکان کسب پیروزی هایی برای روسیه وجود دارد. ولی در صورت فرسایشی شدن جنگ و در بلندمدت پیروزی نهایی با استراتژی بحری خواهد بود زیرا استراتژی بحری از مزیت هایی نظیر موقعیت محیطی نسبت به روسیه، توان نظامی و نیز انسجام درونی برخوردار است و قادر به کسب ابتکار عمل جنگ می باشد. هر چند روسیه از ابزارهای قدرت، نظیر توان نظامی و هسته ای، توان فضایی و توان انرژی بر خوردار است. ولی عائله استراتژی بحری که دارای ابزارهای قدرت مزبور نیز هست، در صورت حفظ انسجام درونی، بدلیل موقعیت جغرافیایی محیطی از شانس بیشتری برای کنترل ابتکار عمل جنگ جهانی برخوردار است.

۶. در شرایط آنارشیتیک و غیرقابل کنترل شدن جنگ جهانی محدود (سناریوی چهارم)، احتمال بروز جنگ جهانی گسترده و کروی (سناریوی پنجم یا بدترین سناریو) نیز دور از ذهن نیست.
۷. رقابت و منازعه دو بلوک قدرت جهانی، و بعبارتی متحدین و عائله استراتژی های دو گانه بری و بحری در جهان کنونی، ماهیت امپریالیستی دارد که بصورت پیوسته و فزاینده و با هدف کنترل و تسلط بر فضاها و جغرافیایی بیشتر در قلمرو های ژئواستراتژیک اوراسیا و نیز آتلانتیک / پاسیفیک و تا حد سیادت جهانی، بنفع بلوک خود و به زیان بلوک رقیب انجام می پذیرد.

۸. فرآیند کشمکش فضایی مزبور بین بلوک‌های قدرت، فلسفه انسان‌گرایانه امنیتی و صلح‌آمیز جهانی ندارد. در واقع فرآیند مزبور جنگی امپریالیستی است که بانی آن رهبران سیاسی امپریالیست و خودکامه دو بلوک قدرت رقیب جهانی هستند، که با کمال تاسف هزینه جانی، روحی، مادی و مالی آنرا تا سرحد نابودی همه چیز، باید در ابتدا ملت‌ها و شهروندان فضاهاى جغرافیایی درگیر (نظیر اوکراین)، و سپس کل بشریت پرداخت نمایند.

References

1. Hafeznia, Mohamadreza. (2010). Emerging Geopolitical Structure in the World. *Geopolitics Quarterly*, Vol. 6, No. 3.
2. Hafeznia, Mohamadreza. (2016). Theory of the active geostrategic faults of the world. *Geopolitics Quarterly*, Vol.12, No.4.
3. Wikipedia (Persian). (2022). 2022' attack of Russia to Ukraine. www.wikipedia.org